

UDK 801:165.74

801.56

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćeno za tisak 20. 10. 1998.

Pavao Tekavčić
Zagreb

O jednoj posebnoj vrsti zavisnih rečenica, na jednom zanimljivom korpusu

Slijedeći talijanske lingviste D. Parisija i F. Antinuccija (1977.), autor definira kao *performativ* sve ono čime govornik/pisac izražava svoj stav, namjeru itd., ili objašnjava, komentira vlastiti iskaz, pa na temelju toga uvodi i kategoriju *performativnih zavisnih rečenica*, tj. onih koje nisu uvrštene u površinski prisutnu nego u dubinsku, performativnu glavnu rečenicu. Korpus su tekstovi (u rasponu 1965.–1988.) povjesničarke umjetnosti i književnice Željke Čorak, u kojima je zastupljeno više vrsta takvih zavisnih rečenica.

1. U ovom se radu posvećujemo jednom tipu zavisnih rečenica kojima smo se i ranije bavili,¹ a koji u nedostatku boljšeg izraza nazivamo performativnim zavisnim rečenicama (PZR).² Takve zavisne rečenice nisu uvrštene u površinski izrečenu glavnu rečenicu, nego u jednu drugu, dubinsku glavnu rečenicu, koja ima pragmalingvističku funkciju izricanja govornikova stava, tumačenja, namjere njegova iskaza, zaključka, objašnjenja upotrebe riječi ili bilo kakva komentara vlastitoga teksta. I te rečenice, kao i »obične« zavisne rečenice, mogu biti uzročne, namjerne, pogodbene, načinske itd. Evo nekoliko primjera.

1.1. Uzročne rečenice:

1) *Negdje oko Sutle pao sam svakako u svijet, jer sam ondje prvi put kokoši krao.* (Katičić 1991., § 607; iz Šenoe)

2) *Najzanimljivije se Mrtvo more (jer ono u Palestini nipošto nije jedino) nalazi na otoku Trinidadu, nedaleko Venezuele.* (Semjonov 1937., str. 286)

1 Tekavčić 1987; 1991, § 4; 1992., § 14; 1997., str. 172, bilj. 2.

2 Naziv smo preuzeli od talijanskih lingvista Domenica Parisija i Franca Antinuccija (1977.), koji pod performativom (*performativo*) podrazumijevaju sve ono što nam kazuje kakav je govorni čin govornik htio izvršiti upotrebom nekog izraza, koja mu je bila namjera itd. (1977., str. 154–155 i 272).

3) *Reci mi bar približno kada ćeš doći, jer ne mogu ovdje čekati do večeri.* (vlastiti primjer)

U prvom primjeru PZR motivira zaključak, u drugom superlativ (jer za nj treba barem tri, dakle više od jednog elementa), a u trećem neupravno pitanje.³

1.2. Namjerne rečenice:

4) [Pita se koji je otok Robinzon opisao] *Ne možemo nabrojiti sve otoke kugle zemaljske [...] A nije ni potrebno [...] Poslužit ćemo se da tako kažemo Scotland Yardom ne bismo li saznali što je na stvari.* (Semjonov 1937., str. 16)

U svakodnevnom su govoru vrlo česte rečenice kao *da tako kažem(o), da se (dobro) razumijemo, da ne kažem jaču riječ, da skratimo priču* i sl., koje izriču govornikovu/piščevu namjeru, nastoje razbistriti pojmove, opravdati prekid nabrajanja itd.

1.3. Pogodbene rečenice:

5) *I vi ste, ako smijem pitati, cijelo to vrijeme sprovedi dobro?* (Benešić s. v. ako; iz Leskovara)

6) *Premda, ako zrelo razmislimo, to je tek bila fiktivna krivica.* (Katičić 1991., § 698; iz Sl. Novaka)

7) *Ako ostaneš bez benzina, garaža je u blizini, dolje niz cestu.* (Šarić 1997., str. 165)

8) *Ako ožedniš, u frižideru ima piva i voćnog soka.*⁴

Pogodbene PZR ne izriču uvjet pod kojim se radnja glavne rečenice vrši nego uvjet pod kojim se o njoj nešto govori, ili se s njom u vezi pita, upozorava itd.⁵

1.4. Analogni bi bili primjeri i za druge vrste PZR,⁶ pa kako držimo da je to pitanje objašnjeno i dovoljno ilustrirano, prelazimo na analizu našega korpusa.

3 Za obrazloženje pitanja autori tzv. Gruppo di Padova (v. bibliografiju) daju (str. 225) ovaj zgođan primjer: *Lei fa ugualmente gli esami domani, professore, dato che è sciopero?* ('Vi svejedno sutra ispitujete, profesore, jer je štrajk? '), gdje bi u hrvatskom motivacija pitanja bila još jasnije izrečena »česticom« *naime* (ili sl.). Dobar je i Récanati s. a., str. 179–180; također naš prijevod). Za uzročne rečenice uopće važno je što kaže A. Delbey, na početku svoga rada iz 1988. (str. 397), u našem prijevodu: 'izraženi uzrok nije toliko podrijetlo procesa koliko način da se opravda taj proces ili odgovarajući govorni čin'.

4 Za slične pogodbene rečenice, gotovo poštapalice, navodimo i opet Récanatija s primjerom *C'est est vous qui l'avez, si je ne me trompe*, 'To vi imate, ako se ne varam' (1981a, str. 259). Autor dodaje da se izrazi kao 'Ako se ne varam' reduciraju na retoričke formule bez sadržaja pa postaju neke vrste govornikova rezerva za izricanje (malo ublažene) tvrdnje, a ne sadržaja.

5 Pogodbene su rečenice jedina vrsta zavisnih rečenica za koje Katičić (1991., § 698) eksplicitno izdvaja one što ih mi definiramo kao performativne, a za koje kaže da se njima ne izriče uvjet vršenja radnje nego uvjet pod kojim se glavna rečenica kazuje. Za druge vrste zavisnih rečenica analogne napomene nismo našli.

6 Upozoravamo na talijansku gramatiku Regula — Jernej 1975., koja na 320. stranici navodi raznorodne primjere onoga što mi nazivamo PZR, npr. (u našem prijevodu): *Što ti je danas da se ne možeš smiriti* (motivacija pitanja), *Da budem iskren, radije bih putovao autom* (namjera iskaza), *Kako se čini, svi se slažete* (način), *Koliko ja znam, on je vrlo sposoban momak* (kvantitativna rezerva). Istim se jezičnim elementima, pred četrdeset godina, pozabavio i mađarski italijanist G. Herczeg (v. bibliografiju), navodeći primjere kao *Kako ste me prepoznali*,

2. Taj se korpus sastoji od tekstova (knjiga i članaka) poznate ličnosti suvremene hrvatske kulture Željke Čorak, i to u rasponu od preko 30 godina (1965.–1998.; v. literaturu). Kao i u prethodnim studijama, naš je interes i sada uvjetovan s jedne strane disciplinama kojima se bavimo (to su pragmatika, sintaksa, semantika i lingvistika teksta), a s druge strane već dokazanim bogatstvom i pravilnošću autoričina jezika i stila, koji pripadaju urbanom i kultiviranom hrvatskom književnom jeziku. S pravom dakle očekujemo da ćemo u tom materijalu naći dovoljno primjerâ i za PZR.

3. Uzročne PZR:

9) *Neka nam takva napomena bude dopuštena samo radi primjera, jer se zna da je Schöffner imao drugačije idejne pretpostavke [...]* (KAL 49)

10) *Istina jest da su Iblerovu školu omogućile progresivne snage, jer je progresivno sve što progresivno svrši* (UFZ 70)

11) [Autorica govori katedrali] *Jesam li ja Tebe ikada realno vidjela, budući da Te nikada nisam gledala hladnim okom? Jesam li Te zapravo ikada gledala, budući da sam s Tobom tolike godine živjela?* (ZK 259)

12) *Na donjem prizoru vidi se u kakvom to krajoliku djevojka hoda — jer se sve iz onih nekoliko cvjetova pod nogama baš ne može zaključiti.* (KR 145)

13) *Bolléova je katedrala, jer svojom vanjštinom ona je Bolléova katedrala — jasna i jaka misao na Zagreb [...]* (ZPP 32)

14) *kralja [Tomislava, P. T.] smo jednostavno zlorabili, jer mu se vraćamo manje u prostoru nego u vremenu.* (V 3)

15) *prilika je propuštena [...]* *Jer nepotrební slučaj Vijenca potpuno je zakrio slučaj Hrvatsko slovo i tolike druge slučajeve [...]* (V 4)

U svim se navedenim primjerima radi o obrazloženju: zahtjeva (9), kvalifikacije (10), retoričkih pitanja (11), opisa jedne »dvokatne« skulpture (12), posvojnoga pridjeva (13) i napokon konstatacije, zaključka (14 i 15).

Za razliku od primjerâ 9–15, po ovdje primijenjenim kriterijima ne spada u PZR primjer 16, jer je u njemu performativna glavna rečenica eksplicitno izrečena:

16) [O Mitterrandovu posjetu Sarajevu] *Stigli ste, možda, opipati da li je žrtva dovoljno uhranjena. Stigli ste, kažem, jer život može biti dug, ali nije beskrajan.* (OPGM 27)

4. Namjerne PZR:

17) *taj tlocrt izgleda poput dragocjenog komada nakita. I da budemo sasvim jasni: poput secesijskog nakita.* (UFZ 48)

18) [O uspomenama] *Svemu tome, da ne ulazim u još sitnije pojedinosti, pozornica je bio moj stari zeleni divan [...]* (KR 149)

19) [O jednom kipiću] *Nalazio se u jednoj od četiri tavanske prostorije, zajedno s drugim odloženim (da ne kažem odbačenim) stvarima.* (KR 160)

ako nisam indiskretan? [= ako smijem pitati?] (str. 311), ili *Kako se kaže* i sl. (str. 326). U svim je tim i sličnim primjerima pragmalingvistička funkcija očita i u prvom planu.

20) *Tako ste stigli biti i dioničar u pothvatu, da ne kažem poslu, stoljeća [...]* (OPGM 27)

21) *radi nekoliko datuma koji slijede i koji, da se izrazimo na način devetnaestog stoljeća, izazivaju ganuće i nevjericu.* (ZPP 142)

22) *Obrtna škola u Zagrebu nije proizvodila, da se hakslijevski izrazimo, »gama-ljude« nego oblikovatelje [...]* (ZPP 153)

23) *Pročelje zagrebačke katedrale veliko je i prazno poput ekrana, i da još jednom izrabim vlastitu misao, poput gradskog sunčanog sata.* (ZPP 166; ZK 298, *sa zlorabim mj. izrabim*)

24) *Jer crkva, kojoj je visinski izravnano svetište [...], kojoj je snižen pod [...], kojoj su uklonjeni naknadni stupovi [...], kojoj su otvoreni zazidani prozori [...], kojoj je uklonjen velik dio inventara te je stoga stekla novu prazninu, da ne idemo dalje — ne može pružati »isti prostorni dojam«.* (ZPP 171; ZK 297)

25) *Da se razumijemo: kad bi cesta Zagreb–Split postojala, smjer koji nam se sada oktroira bio bi [...]* dobrodošao. (V 2)

Primjeri 17 i 25 razbistruju, preciziraju; 18 i 24 obrazlažu prekid nabravanja; 19 i 20 motiviraju ublaženi izraz, a 21, 22 i 23 obrazlažu upotrebu dotičnoga izraza.

5. Pogodbene PZR:

26) *Ako dakle pretpostavimo potpuno novu prostornu organizaciju cijelog područja, ona će o Tehnološkom fakultetu morati voditi računa [...]* (KAL 97)

27) *Prvi je razlog gotovo »modularna« organizacija prostora, ako je tako smijemo nazvati.* (UFZ 79)

28) *Trebalo bi navući zastor, zakriti nesreću, lizati bolna mjesta, ako drugih uopće ima.* (OPGM 15)

Primjer 26 izriče uvjet zaključne konstatacije, 27 obrazlaže termin, a 28 upotrebu pridjeva *bolni* (ako su, naime, sva mjesta bolna, kako se sugerira, pridjev je redundantan).

6. Vremenske PZR:

29) *Kada se pogleda karta Zagreba s naznačenom »zonom zaštite«, tada ne ostaje izvan nje samo međuratni i poslijeratni Zagreb, već i [...]* sjeverni dijelovi grada [...] (KAL 97)

30) *I kad danas mislim što se održalo od prezidanske kuhinje u mom životu, ostalo je vrlo malo.* (KR 178)

U prvom se primjeru dubinska glavna rečenica može »izvući« na površinu kao *vidi se, vidimo, može se zaključiti* ili slično, a u drugom kao *vidim* itd., a površinska glavna rečenica je onda objektna, uvrštena u performativnu glavnu.

7. Načinske PZR:

31) *Ove vrlo letimične naznake o Chatelainovoj, kako smo je nazvali, ikonografiji, ostavljaju po strani mnoge motive [...]* (LS 39)

32) *činjenica da se secesija, kao što ćemo naći u svim priručnicima, bavi primijenjenim umjetnostima više nego ostalim [...]* ima dublje značenje. (LS 121)

33) *Ibler, kao što ćemo vidjeti, sjajno [...] pomiruje »lokalno« i »univerzalno« [...]* (UFZ 131)

34) *sagradio je [...] kamenu, kako bi se danas reklo, vikendicu.* (KR 99)

35) *Među takvima [...] ruke su stare, kako se onda reklo, sluškinje, Ivke Podlejščave.* (KR 132)⁷

36) *Kako mi je rečeno, njihova se obavijest do Predsjednika nije probila cijelu godinu [...]* (V 1)

37) *Kao što vidimo, Hrvatska se našla u trokutu između jednoga i drugoga.* (V 3)

Primjeri 31, 34 i 35 motiviraju izraz, 32 i 33 najavljuju nastavak izlaganja, primjer 36 obrazlaže informaciju a 37 zaključak.

8. Kvantitativna PZR:

38) *[O sačuvanom starom stolu] na sredini imao je [...] medaljon s monogramom IHS i godinom — koliko je zapamćena — 1843.* (KR 176)

U našem posljednjem primjeru rezerva o točnosti godine također je svojevrstni komentar iskaza.

9. Naš je cilj u ovomu skromnom prilogu bio dvojak: osvijetliti jedan, i to nipošto nevažan, aspekt jezika i stila Željke Čorak, a ujedno i upozoriti na vrstu zavisnih rečenica koju gramatika (osim onih spomenutih u bilj. 2 i 5) uglavnom ne uočavaju i ne izdvajaju kao poseban tip, iako su u svakodnevnom životu česte i važne. Bilo bi bez sumnje korisno da naši jezični priručnici posvete više pažnje tomu izrazito pragmatolingvističkom području rečenične sintakse.

Navedeni naslovi

A. Korpus: tekstovi Željke Čorak, prema kraticama:

KAL: *Kaleidoskop*, Zagreb 1970.

LS: *Lanjski snijezi*, Zagreb 1979.

UFZ: *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*, Zagreb 1981.

ZK: *Zagrebačka katedrala* (u suautorstvu s Anom Deanović), Zagreb 1988.

KR: *Krhotine. Prilog poznavanju hrvatske provincije u devetnaestom stoljeću*, Zagreb 1991.

OPGM: *Oproštajno pismo gospodinu Mitterrandu*, Zagreb 1993.

ZPP: *Zagreb, pisani prostor*, Zagreb 1994.

V 1: *Ptica mogega jezika*, »Vijenac« 13. 11. 1997., str. 3.

V 2: *Cesta*, »Vijenac« 28. 2. 1998., str. 3.

V 3: *Cesta II*, »Vijenac« 26. 3. 1998., str. 3.

V 4: *Vijenac: Matica*, »Vijenac« 22. 10. 1998., str. 18.

7 Analogni primjer stoji i u *Bakinih bilješkama* (zapisima autoričine majke za njezinu kćerkicu, dodanima u KR, str. 283–297), gdje se na 283. str. kaže tko je sve dolazio u njihovu kuću: *Bile su mlade djevojke (kućne pomoćnice, kako se danas kaže) i žene koje su kod nas radile, pa je uvijek bilo veselo.*

B. Ostali naslovi:

- Benešić: J. Benešić, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do Ivana Gorana Kovačića*, Zagreb 1985. i d.
- Delbey 1988: A. Delbey, *Les connecteurs car — que — puisque et la justification en ancien français*, »Revue de Linguistique Romane« 52, str. 397–419.
- Gruppo di Padova 1979: Gruppo di Padova, *Aspetti dell'espressione della causalità in italiano*, u: Società di Linguistica Italiana SLI 13/II: *La grammatica — aspetti teorici e didattici*, Rim, str. 325–365.
- Herczeg 1959: G. Herczeg, *Sintassi delle proposizioni subordinate nella lingua italiana. Studio di grammatica descrittiva*, »Acta Linguistica Hungarica« 9, Budimpešta, str. 261–333.
- Katičić 1991: R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb.
- Parisi–Antinucci 1977: D. Parisi–F. Antinucci, *Elementi di grammatica*, Torino.
- Récanati s. a: F. Récanati, *Les énoncés performatifs, Contribution à la pragmatique*, Pariz.
- Récanati 1981a: F. Récanati, *Les énoncés performatifs*, Pariz.
- Récanati 1981b: F. Récanati, *La transparencia y la enunciación. Introducción a la Pragmática*, Buenos Aires (franc. original *La transparence et l'énonciation — Pour introduire à la pragmatique*, Pariz 1979.).
- Regula–Jernej 1975: M. Regula–J. Jernej, *Grammatica italiana descrittiva su basi storiche e psicologiche*, Bern.
- Semjonov 1937: J. Semjonov, *Bogatstvo svijeta. Ekonomska geografija za svakoga*, Zagreb.
- Šarić 1997: Lj. Šarić, *Interpretacija pogodbenih rečenica*, »Filologija« 29, str. 155–169.
- Tekavčić 1987: P. Tekavčić, *Fraasi dipendenti performative nell'istroromanzo odierno*, u: *Romania et Slavia Adriatica, Festschrift für Žarko Muljačić*, Hamburg, str. 373–388.
- Tekavčić 1991: P. Tekavčić, *O jezičnim i stilskim značajkama suvremene istroromanske proze*, »Senjski zbornik« 18, str. 139–148.
- Tekavčić 1992: P. Tekavčić, *Pragmatika i lingvistika teksta u studiju jezika suvremene rovinjske istroromanske književnosti*, »Dometi« 7–8, str. 311–318.
- Tekavčić 1997: P. Tekavčić, *Neki dodaci kategoriji tzv. judikativâ*, »Filologija« 29, str. 171–177.

Intorno ad un tipo speciale di frasi dipendenti, su un corpus interessante

Con la categoria denominata *frasi dipendenti performative* (FDP), sviluppando il concetto di *performativo* di D. Parisi e F. Antinucci (1977), l'autore intende le frasi dipendenti incastrate non nella reggente presente alla superficie, ma in un'altra reggente, a livello profondo, recuperabile dal contesto ed esprimente appunto il performativo nei suoi vari aspetti (motivazione, giustificazione, spiegazione, scopo o comunque commento dell'enunciato da parte del parlante/scrittore ecc.). L'analisi dei testi (dal 1965 al 1998) della storica dell'arte e letterata croata Željka Čorak vi stabilisce più tipi di FDP (causali, finali, ipotetiche, temporali, modali, quantitative).

Ključne riječi: *performativ, zavisne rečenice, pragmalingvistika i lingvistika teksta*
Parole chiave: *performativo, frasi dipendenti, pragmalinguistica e linguistica del testo*